

Anna Janus, dyrektorka Miejskiej Biblioteki Publicznej we Wrocławiu, fot. z serwisu internetowego Biblioteki

ANNA JANUS

Miejska Biblioteka Publiczna im. Tadeusza Różewicza we Wrocławiu
Koordynatorka projektu *Wyspa Książka – kierunek Północ*

Wyspa Książka – włączanie do kultury nowych grup odbiorców

Wyspa Książka – kierunek Północ to projekt, którego celem jest poprawa dostępu do kultury, poprzez angażowanie rodzin i grup rówieśniczych w twórcze wspólne działania w obszarze literatury oraz podniesienie kompetencji pracowników w zakresie edukacji czytelniczej i docieraniu do nowych grup odbiorców. Projekt realizowany przez Miejską Bibliotekę Publiczną im. Tadeusza Różewicza we Wrocławiu w partnerstwie z Fundacją Czas Dzieci, Stord Kulturhus w Norwegii oraz Fundacją Go'nAct to kompleksowe działania mające przybliżyć nas do odpowiedzi na pytania: jak angażować rodziny w działania edukacyjne i kulturalne w środowisku lokalnym, jak pracować, by dotrzeć z naszą ofertą do nowych odbiorców, korzystających sporadycznie z oferty kulturalnej miasta lub nie korzystających z niej w ogóle. Realizacja zgodnie z koncepcją zwinnego zarządzania pozwoliła na elastyczne dostosowywanie się do zmieniających się warunków otoczenia i pojawiających się potrzeb oraz dawała dużą swobodę w tworzeniu nowych rozwiązań. Ważnym elementem podczas całego projektu było stawianie pytań, udział ekspertów i praktyków, szeroki kontekst podejmowanych tematów, kreowanie wielu rozwiązań, testowanie wybranych projektów czy metod, a następnie ponowna ich analiza. Istotne było również założenie, że mamy prawo popełniać błędy, że wprowadzone rozwiązania mogą okazać się nie tak skuteczne, jak przewidywaliśmy. Mimo tak elastycznego podejścia rzeczywistość niejednokrotnie nas zaskakiwała i zmuszała do ciągłej czujności, wrażliwości i szybkiego reagowania na zmianę. Pandemia, którą powoli oswajaliśmy, była jedną ze stale towarzyszących nam perspektyw, jednak wybuch wojny w Ukrainie był zdarzeniem, które wpłynęło i nadal znacząco wpływa na otaczającą nas rzeczywistość. Zaplanowane działania musiały uwzględnić migrację ludności ukraińskiej uciekającej przed wojną i związane z nią potrzeby.

Działania w projekcie to:

- *job shadowing*^[1] bibliotekarzy i edukatorów podczas festiwalu literatury Falturiltu w Stord w Norwegii;
- Dzień Polski na festiwalu w Norwegii / Dzień Norweski na festiwalu w Polsce;
- warsztat on-line z ekspertami metodą *design-thinking*^[2] i opracowanie rozwiązań dla Polski i Norwegii w obszarach: metody dotarcia do nieczytających dzieci i rodziców, budowa publiczności w grupach zagrożonych wykluczeniem;
- międzynarodowe seminarium dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek *Wyspa Książka*;
- badania publiczności;
- międzypokoleniowy Festiwal Literatury Dziecięcej Ojce i Dziatki;
- e-publicacja pt. *Wyspa Książka. Materiały metodyczne dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek*.

Działania projektowe poprzedziła międzynarodowa debata o nieco przewrotnym tytule: „Czy wszyscy nosimy drewno do lasu, czyli o potrzebie zdobywania nowej publiczności?”. Zdecydowaliśmy się na formę LIVE na Facebooku. W rozmowie wzięli udział:

- Peter Jenkins – manager BookTrust, który był członkiem zarządu i liderem zespołu European Literacy Policy Network, a w ramach sieci EU Read zainicjował i powołał Global Network for Early Years Bookgifting;
- Gabriela Dul – koordynatorka projektów bookstartowych w Instytucie Książki, zajmuje się upowszechnianiem czytelnictwa wśród dzieci i młodzieży;
- Agnieszka Karp-Szymańska – prowadząca debatę, twórczyni i współwłaścicielka portalu CzasDzieci.pl, prezes Fundacji Czas Dzieci; od 2019 roku dyrektor Międzypokoleniowego Festiwalu Literatury Dziecięcej; inicjatorka wielu niestandardowych akcji, m.in. Ostry Dyżur Literacki;
- Martyna Chuderska – dziennikarka Polskiego Radia Dzieciom, autorka programów kulturalnych, prowadząca pokazy filmowe i spotkania autorskie; jurorka konkursów dla dzieci i młodzieży;
- Anna Janus – zastępczyni dyrektora do spraw merytorycznych Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Tadeusza Różewicza we Wrocławiu, koordynatorka projektu *Wyspa Książka – kierunek Północ*;
- Trond Onarheim – koordynator Falturiltu – nowonorweskiego festiwalu literatury dla dzieci i młodzieży; wraz z dyrektorem artystycznym Roaldem Kaldestadem i komitetem programowym zarządza planowaniem festiwalu oraz odpowiada za jego logistykę i budżet;

[1] *Job shadowing* to proces nauki polegający na obserwowaniu bardziej doświadczonego pracownika w trakcie jego pracy (przyp. red.).

[2] *Design thinking* to podejście do tworzenia nowych produktów i usług w oparciu o głębokie zrozumienie problemów i potrzeb użytkowników (przyp. red.).

- Camilla Ruhs – pracuje jako bibliotekarz w Bibliotece Publicznej w Stord i specjalizuje się w literaturze dziecięcej; ma wieloletnie doświadczenie w planowaniu wydarzeń dla dzieci i młodzieży, jest też członkiem komisji seminarium literackiego Falturiltu;
- Alicja Rose – tłumaczka spotkania, poetka, ilustratorka.

W dyskusji poruszaliśmy tak istotne kwestie jak:

- rola rodzica, szkoły i biblioteki w procesie kształtowania się nawyków czytelnicych,
- kluczowe momenty w rozwoju dziecka a rola projektów bookstartowych,
- alternatywne kanały komunikacji wydarzeń skierowanych do dzieci rodziców nieczytających,
- rola współpracy wielu sektorów w realizacji skutecznych działań proczytelniczych,
- potrzeby włączenia dziecka w proces kreacji wydarzeń i komunikacji.

Szukaliśmy odpowiedzi na pytania:

- Gdzie szukać nowej publiczności i jak budować komunikację?
- Czy dziecko nieczytających rodziców ma szansę stać się wytrawnym czytelnikiem?
- Co mogłoby przekonać rodziców z grupy nieczytającej do uczestnictwa w wydarzeniach promujących czytelnictwo wśród dzieci?
- Czy programy bookstartowe można traktować jako wyrównanie szans dla dzieci czytających i nieczytających rodziców?
- Jak podtrzymać zainteresowanie książką, które zakiełkowało w małym dziecku?

Zarejestrowaliśmy 210 uczestników wydarzenia oraz 159 komentarzy i pytań. W trakcie rozmowy i wymiany doświadczeń pojawiały się kolejne pytania, ale też wnioski i inspiracje.

W dotarciu do nowych grup może pomóc autentyczne poznanie naszych przyszłych odbiorców, diagnoza ich potrzeb i próba odpowiedzi na nie. Ważne jest pokazanie potencjalnym nowym odbiorcom realnych korzyści, jakie niesie ze sobą czytanie. Dla części rodziców istotne będzie to, że czytanie ułatwia zasypianie, redukuje stres, co potwierdzają badania z 2009 roku przeprowadzone przez brytyjski Sussex University, które wykazały, że czytanie przez zaledwie sześć minut może zmniejszyć poziom stresu nawet o 68%^[3]. Dla innych rodziców czy opiekunów ważne będzie, że czytanie wspiera nawiązywanie relacji, umożliwia obserwację zachowania bohaterów w różnych sytuacjach i pozwala lepiej radzić sobie z trudnymi sytuacjami w prawdziwym życiu.

[3] <https://www.telegraph.co.uk/news/health/news/5070874/Reading-can-help-reduce-stress.html> (dostęp: 28.12.2022).

Argumenty prozdrowotne i wpływ czytania na rozwój osobisty są skutecznie wykorzystywane w kampaniach i działaniach proczytelniczych w Wielkiej Brytanii. Wielka Brytania to również kolebka programów bookstartowych, które wspierają wyrównywanie szans w dostępie do literatury i edukacji. Bogate doświadczenie w tym obszarze ma BookTrust, największa w Wielkiej Brytanii organizacja charytatywna zajmująca się wspieraniem czytelnictwa wśród najmłodszych, która każdego roku dociera do milionów dzieci z książkami, zasobami i wsparciem. Celem tych działań jest, by każde dziecko miało możliwość wyboru tego, co czyta, by miało stały kontakt z książką i regularne czytało. W 2022 roku BookTrust z programami: Bookstart Baby, Bookstart Toddler i Bookstart Pre-Schooler – dotarło do ponad 800 000 rodzin w Anglii, Walii i Irlandii Północnej^[4]. Organizacja ta skutecznie współpracuje z władzami lokalnymi, ośrodkami dla dzieci, szkołami, bibliotekami i pracownikami służby zdrowia, aby dotrzeć do najbardziej potrzebujących wsparcia rodzin. Jednym z pilotażowych programów obrazujących tę współpracę jest BookTrust Storytime, którego celem jest inspirowanie rodzin o niskich dochodach z dziećmi w wieku do 5 lat do wspólnego dzielenia się historiami i zachęcania do odwiedzania lokalnych bibliotek publicznych. 2366 bibliotek z całej Anglii i Irlandii Północnej wzięło udział w pilotażu w 2021 roku^[5]. Wszystkim bibliotekom dostarczono kopie sześciu książek do udostępnienia, a ponad 300 bibliotek otrzymało również zestaw materiałów wspierających w celu zaangażowania rodzin, budowania ich pewności siebie i radości z aktywnego spędzania czasu w bibliotece, jako instytucji przyjaznej dla rozwoju dzieci i rodzin.

W Polsce ogromne zasługi w upowszechnianiu czytania dzieciom ma Fundacja Cała Polska Czyta Dzieciom, której nazwa jest jednocześnie misją, hasłem i rozpoznawalną marką. Kampania czytelnicza w telewizji to jasny przekaz, że czytanie dziecku codziennie wspiera rozwój jego kompetencji: językowych, komunikacyjnych i społecznych. Działania na tym polu podejmuje również Instytut Książki z ogólnopolską kampanią społeczną Mała Książka – Wielki człowiek, przypominającą o korzyściach wynikających ze wspólnego, rodzinnego czytania już od pierwszych miesięcy życia dziecka. W ramach kampanii są realizowane trzy akcje/działania, których adresatami są noworodki, przedszkolaki i pierwszoklasiści. W ramach pierwszego działania młodzi rodzice na oddziałach położniczych otrzymują wyjątkowe Wyprawki Czytelnicze, druga akcja ma zachęcić rodziców przedszkolaków do odwiedzania bibliotek i codziennego czytania z dzieckiem. Każde dziecko w wieku przedszkolnym, które przyjdzie do biblioteki, otrzyma w prezencie wyjątkową Wyprawkę czytelniczą, a w niej książkę *Pierwsze czytanki dla...*, Kartę

[4] <https://www.booktrust.org.uk/news-and-features/features/2022/december/2022-a-year-in-the-life-of-booktrust/> (dostęp 27.12.2022).

[5] <https://www.booktrust.org.uk/what-we-do/programmes-and-campaigns/bookstart/practitioners/bookstart-toddler-and-pre-schooler/booktrust-storytime/> (dostęp 27.12.2022).

Małego Czytelnika oraz za każdą wizytę w bibliotece, zakończoną wypożyczeniem minimum jednej książki Mały Czytelnik otrzyma naklejkę, a po zebraniu dziesięciu zostanie uhonorowany imiennym dyplomem potwierdzającym jego czytelnicze zainteresowania. Trzecie działanie realizowane jest we współpracy ze szkołami podstawowymi, które otrzymują nieodpłatnie Wyprawki Czytelnicze, w skład których wchodzi: książka *Pierwsze abecadło*, broszura informacyjna dla rodziców i opiekunów *Książką połączeni, czyli uczymy się czytać razem* oraz kreatywny alfabet – plakat z literami do wycinania, który ma wspomóc naukę alfabetu i czytania.

Fundacja Czas Dzieci, partner merytoryczny w projekcie *Wyspa Książka – kierunek Północ*, posiada wieloletnie doświadczenie programowe i produkcyjne pracy przy festiwalach literackich i badaniach dotyczących roli rodziny w rozwoju doświadczeń czytelnicznych dziecka. Fundacja łączy środowiska biznesowe z instytucjami kultury, korzysta z potencjału największego parentingowego medium, jakim jest czasdzieci.pl, specjalizuje się w projektach zorientowanych wokół książek, które już na stałe wpisały się na mapę polskich wydarzeń literackich takich, jak Międzypokoleniowy Festiwal Literatury Dziecięcej Ojce i Działki realizowany w dziesięciu miastach w Polsce czy Ostry Dyżur Literacki – akcja promująca czytelnictwo skierowana do dzieci w wieku do lat 12. W konwencji gabinetu lekarskiego merytoryczni specjaliści literatury dla dzieci w fartuchach lekarskich rekomendują wartościowe książki indywidualnie dobrane do wieku i zainteresowań czytelników.

Podczas debaty mocno wybrzmiała potrzeba współpracy wielu sektorów w celu skutecznych działań proczytelniczych. Wszyscy paneliści zgodzili się, że kluczowy w nawiązywaniu relacji i pozyskiwaniu nowych odbiorców jest drugi człowiek, dlatego ważne jest rozwijanie kompetencji bibliotekarzy/rek, edukatorów/ek, nauczycieli/ek. Każdy z nas, dzieląc się pasją czytania, polecając książkę odpowiednią do wieku, potrzeb, zainteresowań, może zdziałać bardzo wiele, wręcz odmienić ludzkie życie. Bibliotekarze/ki są przewodnikami po świecie literatury zarówno dla tych, którzy rozpoczynają swoją przygodę z książką, jak i dla wytrawnych czytelników, świadomie poszukujących literatury na pasjonujące ich tematy. Znaczenie ma nie tylko polecenie literatury, ale też fizyczna obecność książki w przestrzeni publicznej. W ostatnich latach bibliotekarze i edukatorzy realizują różnego rodzaju akcje i happeningi w przestrzeni publicznej: gry miejskie, plenery literackie i letnie czytelnie, akcje bookcrossingowe. Wydarzenia plenerowe są zwykle pozytywnie odbierane, pozwalają dotrzeć do osób, które nie poszukują informacji o książkach lub bibliotekach, zmieniają postrzeganie bibliotek, zachęcają do skorzystania z ich oferty^[6]. Osoba trzymająca książkę w ręku w naturalny sposób wywołuje zainteresowanie i inicjuje pytania o tytuł, temat, autora, gatunek literacki. Książka staje się pretekstem do nawiązania rozmowy, budowania relacji. Uczenie się na podstawie

[6] <https://epale.ec.europa.eu/pl/blog/poza-biblioteka-akcje-promujace-czytelnictwo-w-przestrzeni-miejskiej-dobre-praktyki> (dostęp: 28.12.2022).

obserwacji – modelowanie – to główny sposób nabywania zachowań społecznych, zgodnie z teorią społeczno-poznawczą Alberta Bandury. „By było ono możliwe, trzeba zachowanie zaobserwować, zrozumieć jego sens, zapamiętać, mieć predyspozycje (motoryczne), by móc je powtórzyć i chcieć to zrobić, czyli wzbudzić w sobie motywację”^[7]. Stąd obserwowanie osoby czytającej, która jest dla odbiorcy znacząca, jest autorytetem, influencerem czy też osobą wyznaczającą trendy i może wpłynąć na przekonania, postawy, a nawet zachowania innych ludzi. Nie do przecenienia jest też rola mediów. Obecność książki oraz czynności czytania w filmach, grach, przekazie medialnym oddziałuje na odbiorcę, dzięki czemu ten wzorzec zachowania osadza się w naszej pamięci. Jeśli obserwowane zachowanie (czynność czytania) jest skuteczne, tj. daje wiedzę, umiejętności, pozwala osiągać dobre wyniki, to motywacja, by się go nauczyć, będzie wysoka. Stąd już tylko krok do zdobycia nowego czytelnika. W kontakcie z nowym odbiorcą trzeba zadbać również o dostosowanie komunikatu do jego potrzeb i możliwości. Szczególnie ważna jest prostota i przejrzystość komunikatu oraz odpowiednia wersja językowa. Okazuje się, że często o tym zapominamy.

Nową grupą potencjalnych odbiorców są również obecne w naszych społecznościach mniejszości. Programy, które włączają przedstawicieli/ki tych grup w społeczność, odwołują się do wspólnych wartości, pomagają w nauce języka, poznaniu kultury, znalezieniu swojego miejsca, wspierają rozwój osobisty i budowanie samoświadomości. Te działania mogą nam pomóc pozyskać uwagę i nawiązać relacje z nowymi grupami.

Debata, jako punkt wyjścia do naszych działań, dała nam impuls do obserwacji omawianych zjawisk podczas *job shadowing* w Norwegii.

Job shadowing bibliotekarzy i edukatorów podczas festiwalu literatury Falturiltu w Stord w Norwegii

W ramach *job shadowing* zaplanowaliśmy poznanie dobrych praktyk i rozwiązań stosowanych przez naszego partnera w Norwegii – Stord Kulturhus i bibliotekę w Stord. Podczas festiwalu Falturiltu, jednego z największych festiwali literackich dla dzieci i młodzieży w Norwegii, przedstawicielki MBP i Fundacji Czas Dzieci mogły przyglądać się pracy norweskich kolegów i koleżanek. *Falturiltu* w wolnym tłumaczeniu to fragment skandynawskiej pieśni ludowej *Faltu-riltu-raltu-ra*, która jest bardziej rytmiczno-melodyczną częścią śpiewu i nie ma dosłownego znaczenia. Nazwa festiwalu podkreśla znaczenie, jakie ma dla Norwegów dbałość o tradycje ludowe, odwoływanie się zarówno do historii, jak i bogatej mitologii skandynawskiej. Wydarzenie promuje autorów i ilustratorów książek napisanych w odmianie języka norweskiego zwanej nynorsk, jednej z dwóch obowiązujących w Norwegii

[7] P.K. Oleś, *Teoria społeczno-poznawcza Alberta Bandury*, <https://psychologia.pwn.pl/arttykul/teoria-spolesznopoznawcza-alberta-bandury-63ad61df54c75eodboed482d> (dostęp: 28.12.2022).

i najbardziej rozpowszechnionej na zachodnim wybrzeżu. Festiwal powstał 15 lat temu jako oddolna inicjatywa mieszkańców, a dokładniej czterech pisarzy mieszkających w tym regionie. Miał być miejscem spotkania twórców, aktywistów językowych, ludzi związanych z kulturą. Najważniejsze było, aby zrobić „coś wspólnie” w społeczności, którą łączy nynorsk. Władze lokalne miasta Stord wyszły naprzeciw tym oddolnym inicjatywom, finansując przedsięwzięcie.

W 2021 roku w festiwalu zorganizowanym w 12 różnych gminach liczba imprez wyniosła 104, z czego 94 były przeznaczone specjalnie dla dzieci i młodzieży. Publiczność festiwalu w 2021 roku liczyła 6400 widzów. Imponująca i charakterystyczna dla działań w Stord była współpraca z około 60 różnymi organizacjami: non-profit, prywatnymi i publicznymi oraz 50 różnymi artystami: autorami, ilustratorami i muzykami^[8]. Takie szerokie działania bardzo angażują organizatorów, ale też budują poczucie wspólnoty społeczności w Stord, dla której festiwal jest ważnym wydarzeniem, do którego przygotowują się niemal cały rok. Podczas festiwalowego tygodnia w listopadzie cała społeczność Stord, a w szczególności ludzie młodzi, aktywnie bierze udział w wydarzeniach. Zaangażowanie publiczności w proces współtworzenia festiwalu zaczyna się z dużym wyprzedzeniem i opiera się na edukacji oraz przygotowaniu publiczności do odbioru wydarzeń. Artyści, edukatorzy współpracują z nauczycielami w szkołach i przygotowują młodzież, która ma podczas festiwalu określone cele i zadania do realizacji. Ciekawym podejściem organizacyjnym jest wykorzystywanie w działaniach festiwalowych – poza terenem Stord Kulturhus i biblioteki – nieoczywistych przestrzeni, m.in. terenów przemysłowych, boisk, galerii, kawiarni, leśnych chat, stadnin koni, a nawet łodzi. To trend znany w Polsce i wykorzystywany chociażby we wrocławskich wydarzeniach takich jak Europejska Noc Literatury czy Przegląd Sztuki SURVIVAL. Takie podejście organizacyjne zmienia perspektywę patrzenia na tego typu wydarzenia, łączy zarówno drobnych przedsiębiorców, organizacje, jak i szkoły we wspólnym przygotowywaniu miejsca, programu, ale też pozwala szukać nieoczywistych, zaskakujących merytorycznych powiązań miejsca z danym wydarzeniem.

Przedstawiciele MBP i Fundacji Czas Dzieci w ramach *job shadowing* mogli nie tylko przyrzeć się działaniom festiwalowym i wziąć w nich udział, ale też aktywnie współtworzyli ten festiwal, promując literaturę polską podczas Dnia Polskiego, którego byli współorganizatorami. Spotkania w ramach Dnia Polskiego odbywały się na bibliotecznej łodzi Epos, zacumowanej na przystani Stord. Epos to pływająca biblioteka, dzięki której mieszkańcy norweskich wysp mają stały dostęp do książek i wydarzeń literackich. Polskiej ekipie udało się na niej znaleźć książki polskich autorów, a przede wszystkim wygodną przestrzeń warsztatową. Do współpracy zaprosiliśmy: Agatę Króla, artystkę zajmującą się ilustracją i designem, która poprowadziła warsztat w oparciu o swoją książkę *Czujemisie* opublikowaną przez

[8] <https://www.falturiltu.no/english/> (dostęp: 28.12.2022).

Wydawnictwo Dwie Siostry; Grzegorza Kasdepke, autora ponad sześćdziesięciu książek, z których większość cieszy się statusem bestselleru, i Przemysława Liputa – ilustratora i autora książki *Miasto Potwór*, która stała się inspiracją do rozmowy z dziećmi o dobrych i złych stronach przestrzeni wspólnych, o głównych problemach współczesnych metropolii i małych miasteczek. Wrocławscy bibliotekarze przygotowali również mobilną grę terenową „Zemsta Strzygi” (czy raczej „Strigas hevn”) – z elementami słowiańskiej mitologii.

Celem festiwalu, wpisanym w jego strategię, jest poszerzenie publiczności o zupełnie nowych uczestników poprzez:

- formę festiwalową i dużą liczbę wydarzeń – ważne wydarzenie dla lokalnej społeczności;
- wydarzenie otwarcia festiwalu, które zdaniem organizatorów ma największy potencjał w kontekście zdobywania nowej publiczności;
- współpracę ze szkołami i realne ich zaangażowanie: przygotowanie scenografii, wystaw inspirowanych książkami głównego gościa festiwalowego, promocji w postaci filmików, relacji z poszczególnych wydarzeń festiwalowych; przygotowania do festiwalu literatury są częścią prowadzonego w szkole programu, co angażuje zarówno nauczycieli, jak i uczniów, ale też inspirowane do kreatywnego podejścia do realizowanych zajęć;
- spotkania z autorami, minispektakle teatralne w szkołach jako zapowiedź festiwalu;
- miejsca spotkań – nieoczywiste, niezwykle i atrakcyjne nie tylko dla czytelników, ale również dla osób, które nie czytają; wybrane miejsca mogą nawiązywać na przykład do miejsc lub bohaterów opisanych w książkach albo poruszanych w nich tematów (stadnina koni, w której czyta się książki o koniach, jeździ konno i realizuje inne aktywności – tutaj książka może być prezentowana jako źródło wiedzy; Łódź, na której rozgrywa się akcja powieści). Inne miejsca to kluby dysponujące sceną, schroniska, kawiarnie, galerie i wiele innych. Zmienność miejsc spotkań co roku wzbudza zainteresowanie społeczności i wykorzystuje potencjał lokalnych przedsiębiorców, którzy udostępniają swoje przestrzenie, ale też promują festiwal;
- krosowanie, czyli mieszanie publiczności czytającej z tą związaną z danym miejscem/ tematem/ specyfiką przestrzeni;
- odpłatność za udział w wydarzeniu (na poziomie ceny biletu do kina). To, jak mówią koordynatorzy festiwalu, sygnalizuje, że jest to alternatywna forma rozrywki. Przychód z biletów jest w całości przeznaczony na potrzeby festiwalu i inwestowany w dodatkowe wydarzenia.

Obserwacje i inspiracje z *job shadowing* bibliotekarze i edukatorzy przywieźli do Polski, by wspólnie z partnerami projektu opracować rozwiązania dla Polski i Norwegii w obszarach: metody dotarcia do nieczytających dzieci i rodziców, budowa publiczności w grupach zagrożonych wykluczeniem.

W warsztacie on-line metodą *design-thinking* uczestniczyli przedstawiciele lidera i partnerów projektu, a naszymi ekspertami byli: Marta Skowrońska-Markiewicz – ekspertka w dziedzinie budowania publiczności, Martin Widmark – ekspert w dziedzinie upowszechniania czytelnictwa.

Grupy docelowe, które wybraliśmy, to rodziny z doświadczeniem migracyjnym: Ukraińcy w Polsce i Polacy w Norwegii.

Ukraińcy w Polsce

Pierwszym krokiem podczas warsztatów przybliżającym nas do poznania wybranej grupy było stworzenie metryczki osoby czyli prezentacja grupy docelowej w formie modelowego użytkownika – jednej konkretnej osoby. Była to Afina (37 lat), która przyjechała do Polski z Ukrainy, ma wykształcenie wyższe, obecnie nie pracuje zawodowo, zajmuje się domem, jest zainteresowana nauką języka polskiego. Afina ma wykształcenie wyższe i dwoje dzieci: chłopca (7 lat) i dziewczynkę (12 lat).

Zgodnie z metodologią *design thinking* opracowywaliśmy mapę empatii, diagnozowaliśmy potrzeby grupy docelowej, stawialiśmy sobie wyzwanie projektowe, generowaliśmy pomysły, a po ich analizie i umiejscowieniu na matrycy wpływu i wykonalności do opracowania wybraliśmy dwa pomysły: wspólne projektowanie gier i działania wokół ilustracji. Obie inicjatywy zakładają wyjście w przestrzeń miejską, by dotrzeć do potencjalnych czytelników.

Wspólne projektowanie gier

Pomysł polega na wspólnym tworzeniu gier przez rodziny polskie i ukraińskie. Mogą to być gry miejskie, mobilne, planszowe, w tym wielkoformatowe. Według rekomendacji eksperta gry analogowe wywołują większe interakcje. Ważne, by cały projekt był co najmniej dwujęzyczny. Gra mogłaby się skupiać na pokazaniu miasta, ważnych kulturowo miejsc w oparciu o literaturę (idealnie byłoby, gdyby baśń/postać z baśni była znana zarówno dzieciom polskim, jak i ukraińskim). Tworzenie gry mogłoby stać się pretekstem do poznania miasta i fragmentów jego historii. Byłaby to przyjazna forma zapoznawania się z nowym kontekstem kulturowym i okazja do wymiany kulturowej. Na początku rodzice i dzieci zostaliby zaproszeni na warsztaty, następnie wspólnie rozpoczęliby projektowanie gry zgodnie z zasadami wskazanymi przez organizatora. Gra powinna zawierać elementy integracji, punktację. Punktem wyjścia do scenariusza gry mógłby być tekst literacki.

Projekt zakłada połączenie dwóch przestrzeni: biblioteki i miasta. Ważna w nim jest współpraca zarówno międzynarodowa, jak i międzypokoleniowa: wykorzystanie wiedzy rodziców i dzieci, a być może także dziadków. Wspólne wyzwanie ma połączyć rodziny polskie i ukraińskie, a gra powinna zawierać elementy łączące lub integrujące obie kultury. Różne zadania w trakcie rozgrywki wymagałyby sięgnięcia do wiedzy zarówno polskich, jak i ukraińskich uczestników – obie grupy uczestniczyłyby w przedsięwzięciu na równych zasadach i wniosłyby coś od siebie.

Ilustracja w przestrzeni miejskiej

Drugi pomysł opracowany przez polską grupę zakłada obecność wielkoformatowej ilustracji w przestrzeni miejskiej, np. na billboardach, reklamowych ekranach ledowych albo w postaci mappingu. Ilustracje prowadziłyby krok po kroku rodziców i dzieci do biblioteki – to tam dostępny byłby koniec historii opowiadanej w przestrzeni publicznej. W bibliotece na uczestników czekałoby proste zadanie plastyczne i możliwość pokazania go innym, podzielenia się informacją o wydarzeniu, np. w postaci ramki albo ścianki do zrobienia selfie ze swoją pracą z hasztagiem wydarzenia.

Rekomendacja eksperta do zadania końcowego: przeczytanie krótkiego tekstu bez przymiotników, danie dzieciom 15 minut na jego zilustrowanie, tak aby mogły dodać w tych ilustracjach coś od siebie. Dzieci, oglądając swoje prace, zauważają, co dodali inni, uruchamia się ich wyobraźnia i włącza się krytyczne myślenie.

Projekt zakłada prezentację ilustracji zarówno z Polski, jak i Ukrainy (dwie historie lub historia stworzona wspólnie przez dwoje ilustratorów). Do rozważenia pozostaje opcja skupienia się wyłącznie na artystach ukraińskich, by ich dodatkowo wesprzeć.

Polacy w Norwegii

Agnieszka (10 lat), Polka, mieszka z rodziną w Norwegii od roku, przy czym jej ojciec pracuje tu już od trzech lat; ma sześciolatniego brata. Jej ojciec dużo pracuje (na zmiany), matka ma pracę na część etatu i szuka czegoś na cały etat, uczy się norweskiego, mieszkają w wynajętym mieszkaniu w mieście.

Do dopracowania wybrano dwa pomysły: projekt o zwierzętach oraz miejską paradę literacką.

Chcę mieć zwierzątko!

Pierwszy pomysł wypracowany przez grupę polsko-norweską odpowiada na potrzebę posiadania zwierzątka, nierzadko niezaspokojoną u dzieci. Punktem wyjścia mogą być warsztaty, na przykład artystyczne oparte na spotkaniu z pisarką lub ilustratorem, warsztaty językowe wokół odgłosów wydawanych przez zwierzęta, kiermasz prac plastycznych na rzecz lokalnego schroniska, uczenie się na temat odpowiedzialności za relację ze zwierzęciem i opiekę nad nim oraz stworzenie tematycznej półki w bibliotece. Za plus projektu uznano temat, który jest bliski dzieciom, a jako potencjał do rozwinięcia wskazano wątki literackie.

Parada literacka

W ramach przygotowań do parady odbyłoby się wspólne tworzenie kostiumów postaci literackich, poprzedzone wspólnym decydowaniem, których polskich i norweskich bohaterów wybrać. Do wybranych działań można zaangażować polskich i norweskich autorów. Projekt miałby też aspekt muzyczno-taneczny. Byłby miejscem, gdzie można się pochwalić swoimi umiejętnościami tańca, śpiewu, grania na instrumencie. Zaproszona gwiazda mogłaby poprowadzić warsztaty taneczne.

Dopełnieniem mogłoby być wyzwanie online, na przykład na TikToku, w ramach którego dzieci nagrywałyby podobny filmik. Zwieńczeniem projektu byłaby parada przechodząca ulicami miasta i kończąca się w bibliotece. Za plusy projektu uznano partycypacyjny charakter włączający dzieci w planowanie wydarzenia, a także spektakularność i widoczność projektu w mieście. Dodatkowym atutem może być łatwość dołączenia przez innych mieszkańców.

Plakat promujący międzynarodowe seminarium
Wyspa Książka – kierunek Północ

Międzynarodowe seminarium

Seminarium dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek zaangażowanych w projekt *Wyspa Książka* to kolejne działanie mające wzmocnić nasze kompetencje w zakresie włączania nowych grup odbiorców. Celem seminarium była wzajemna wymiana doświadczeń i zdobywanie wiedzy, jak można pracować z dziećmi, by rozbudzić ich zainteresowanie książką. Było to pierwsze zorganizowane w takiej formule seminarium w Polsce dające możliwość obserwacji przebiegu warsztatów na żywo oraz uzyskania wsparcia metodycznego. Warsztatom

przyglądała się doświadczona metodyczka Grażyna Walczewska-Klimczak z Polskiego Stowarzyszenia Pedagogów i Animatorów KLANZA (Oddział Warszawski), która bezpośrednio po zajęciach omawiała ich tematykę, wykorzystane metody i dostosowanie do grupy wiekowej. Pomysł realizacji seminarium w takiej formule zacerpnęliśmy z zaprzyjaźnionej Książnicy pre mládež mesta Košice^[9]. Słowacka biblioteka od wielu lat realizuje seminaria umożliwiające bibliotekarzom/kom i edukatorom/kom zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności pracy z młodymi czytelnikami/czkami. Podczas seminarium poznawaliśmy nowe metody i trendy pracy z dziećmi stosowane przez bibliotekarzy/ki i edukatorów/ki z Norwegii, Wielkiej Brytanii, Słowacji oraz Ukrainy. Seminarium otworzył Martin Widmark, autor zaangażowany w rozwój kompetencji czytania w Szwecji, który podkreślał, jak ważne jest wspieranie rozwoju czytelniczego dzieci: „Czytając, kształcisz się i karmisz wyobraźnię oraz zdolność tworzenia czegoś nowego”. Martin Widmark podkreślał podczas inauguracyjnego wykładu, że to nasze dzieci będą musiały zmierzyć się z problemami, których dziś nie jesteśmy w stanie sobie wyobrazić, a naszą powinnością jest edukacja czytelnicza, która pozwoli im sprostać wyzwaniom w nowej rzeczywistości. Ten kierunek myślenia był obecny również w prelekcji *Psychologia czytania – od czytelnika naiwnego do czytelnika zakochanego w literaturze* wygłoszonej przez Karinę Muchę. Wskazywała ona, że rozwijanie kompetencji czytania i tworzenie sytuacji sprzyjających kontaktom z książką jest naszą społeczną odpowiedzialnością. Podczas seminarium 13 ekspertów/ek wystąpiło z prezentacjami, między innymi: *Upowszechnianie czytania jako walka z wykluczeniem społecznym* Marii Deskur z Fundacji Powszechnego Czytania, „*Mała książka – wielki człowiek*”. *Kampania czytelnicza, dzięki której możemy zwiększać w bibliotece grono najmłodszych czytelników* Gabrieli Dul z Instytutu Książki, *Ekstraklasa czyta, czyli ze stadionu do biblioteki. O tym, jak kultura wpisuje się w sport i sport w kulturę* Pawła Piwowarczyka z Miejskiej Biblioteki Publicznej w Dobczycach czy też *Gamifikowanie literatury* Natalii Kościńskiej z Good Books/Good Games. Zrealizowanych zostało 10 warsztatów z udziałem 108 dzieci w wieku szkolno-przedszkolnym, które dzięki udziałowi w wydarzeniu mogły poznać przestrzeń i ofertę Centrum Biblioteczno-Kulturalnego Fama. Dzieci mogły zapoznać się m.in. z twórczością Małgorzaty Swędrowskiej, Joanny Olech, Davida McKee, Libby Walden, Piotra Sochy i Wojciecha Grajkowskiego. Prowadzący/e wprowadzali uczestników w świat baśni, uczuć, dźwięków i robotów. Podczas warsztatów wykorzystywano nowoczesne oprogramowanie, by umożliwić dzieciom tworzenie dźwięków, które wyrażały określone emocje, ale też zastosowano różnorodne formy pracy z dziećmi. Dzieci doświadczały czytania wrażliwego, śpiewały, rysowały, wycinały, kleiły oraz uczyły się angielskiego i poznawały świat drzew. Młodzież tworzyła publikację audiowizualną, wykorzystując stworzone wcześniej ilustracje oraz nagrane, czytane przez młodzież, fragmenty książki. Inspiracją były też życiorysy

[9] <https://www.kosicekmk.sk>

sportowców i wpływ książek na ich życie (radzenie sobie z emocjami, relaksowanie się i samodoskonalenie przez literaturę). Bogactwo form i przekazywanych treści było niewątpliwie inspiracją dla uczestników seminarium.

Podczas seminarium mogliśmy też zapoznać się z raportem z badań przeprowadzonych przez Agnieszkę Karp-Szymańską *Droga do książki. Wyniki badań dotyczących nowej publiczności*. Czas realizacji badania to przełom marca i kwietnia 2022. Metodologia – to 30 wywiadów pogłębionych z rodzicami: 10 rodziców dzieci w wieku przedszkolnym 4–6 lat, 10 rodziców dzieci w wieku wczesnoszkolnym 7–8 lat, 10 rodziców dzieci w wieku szkolnym 9–10 lat. Rodzice odpowiadali na 20 pytań otwartych dotyczących ich dziecka: jego zainteresowań, otoczenia, potrzeb i stref wpływu oraz stosunku do książek, czytania i biblioteki. W każdej grupie znajdowali się zarówno rodzice dzieci zainteresowanych czytaniem/czytających książki, jak i dzieci niezainteresowanych czytaniem/nieczytających książek w ramach dobrowolnej lektury. W podsumowaniu badań pojawił się wniosek, że to rodzic odgrywa najważniejszą rolę w promocji czytelnictwa i poszerzaniu publiczności bibliotek. „To jego należy przekonać, to dla niego biblioteka powinna być partnerem, pomagając w procesie wychowania i edukacji. To z nią powinien móc umacniać więzi, gdy ma na to czas lub chce odpocząć, czekając na dziecko – z kawą w rękę, stosikiem książek i odwzajemniając uśmiech bibliotekarki”^[10]. To relacje i budowanie więzi są najważniejsze w procesie poszerzania publiczności bibliotek. W badaniach zdiagnozowane zostały i omówione potencjalne grupy odbiorców oraz ich potrzeby i przeszkody w korzystaniu z usług bibliotek.

Międzypokoleniowy Festiwal Literatury Dziecięcej Ojce i Działki – realizacja działania przez Fundację Czas Dzieci w partnerstwie z MBP im. T. Różewicza we Wrocławiu. 1–5 czerwca 2022 r.

Realizując Międzypokoleniowy Festiwal Literatury Dziecięcej Ojce i Działki, wykorzystaliśmy potencjał sieci Miejskiej Biblioteki Publicznej w postaci placówek w wielu miejscach. Realizowaliśmy działania w 8 filiach, angażując nie tylko pracowników, ale też współpracujących z danymi filiami partnerów lokalnych zaangażowanych w promocję czytelnictwa. Uwzględniając rozwiązania dla Polski dotyczące rozwoju publiczności, wypracowane na warsztacie metodą *design thinking*, zaproponowaliśmy uczestnikom aktywności również w innych niż biblioteka przestrzeniach: w księgarniach, kawiarniach, w Parku Południowym oraz podczas oglądania wystawy *Czytanie Relacji* na ulicy Świdnickiej (deptak w centrum miasta). Wystawa ta przedstawiała ilustracje z 18 książek dla dzieci polskich i ukraińskich twórców, które poprzez wyjątkowe historie i piękno wywoływały emocje i zaciekawienie. Chęć poznania historii przedstawionych na ilustracjach kierowała do

[10] <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/11/Wyspa-Ksiazka-1.pdf>, s. 97 (dostęp: 28.12.2022).

książek i opowieści. Dobór autorów i ilustracji był realizowany wspólnie ze społecznością bibliotekarzy z Ukrainy, co zapewniało wysoki poziom merytoryczny i artystyczny wystawy oraz poczucie współtworzenia ważnego wydarzenia adresowanego do wszystkich dzieci i ich rodziców. Napisy w języku polskim i ukraińskim niwelowały bariery językowe. Dodatkowym ważnym w kontekście promocji czytelnictwa uzupełnieniem były zamieszczone pod ilustracjami kody QR z fragmentami tekstów z książek dotyczącymi prezentowanych ilustracji. Wystawa w centrum miasta na ul. Świdnickiej umożliwiła dotarcie nie tylko do czytelników korzystających z bibliotek, ale również do migrantów/ek z Ukrainy oraz wrocławian, którzy nie korzystają z bibliotek.

Ambasadorką festiwalu była Teresa Wilbik, znakomita przedstawicielka Polskiej Szkoły Ilustracji. Plener artystyczny w trakcie festiwalu poprowadziła jej córka, uznana ilustratorka, dr Katarzyna Stanny. Innowacyjnym wydarzeniem był mapping, czyli instalacja stworzona z prac Teresy Wilbik wyświetlona na budynku Centrum Biblioteczno-Kulturalnego FAMA. Na 40 metrach kwadratowych ściany znane nam z książek ilustracje ożyły i zaprosiły nas do świata dziecięcej literatury. Multimedialnemu pokazowi w reżyserii Anny Jowity Ciołkiewicz towarzyszyła muzyka zespołu Dukt. Elektronicznym kompozycjom Erwina Jeneralczyka i Filipa Czai akompaniował na skrzypcach Jakub Tadeusz Kubicki.

Festiwal to 19 niezwykłych wydarzeń, między innymi: „Drzewo opowieści” – interaktywna instalacja i warsztaty, gry miejskie, międzykulturowe warsztaty kulinarne i międzykulturowe warsztaty gier podwórkowych, warsztat komiksu inspirowany twórczością Malin Falch, spacer literackie, spotkania z autorami i ilustratorami. W ramach Dnia Norweskiego odbyło się spotkanie z Kristin Roskifte, spotkanie on-line z Malin Falch i warsztaty detektywistyczne na podstawie powieści Jorna Liera Horsta. Warsztaty kulinarne i warsztaty gier podwórkowych to działania włączające społeczność ukraińską. Udział wzięły w nich łącznie 34 osoby, z czego 13 pochodzenia ukraińskiego, niektóre nie mówiły po polsku. Dzięki temu, że prowadząca porozumiewała się w języku polskim i ukraińskim, wszyscy mogli swobodnie i w pełni uczestniczyć w warsztatach. Dużą ich wartością było to, że podczas nich toczyły się rozmowy na temat różnic kulturowych m.in. w gotowaniu, przyrządzanych potrawach. Frekwencja na Międzypokoleniowym Festiwalu Literatury Dziecięcej Ojce i Działki 2022 wyniosła 619 osób.

E-publicacja pt. *Wyspa Książka. Materiały metodyczne dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek* została zamieszczona na stronie <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/11/Wyspa-Ksiazka-1.pdf> 6 października 2022 roku. Publikacja jest narzędziem do wykorzystania dla bibliotekarzy i edukatorów chcących wprowadzić innowacyjne metody pracy z dziećmi, pozwala implementować ciekawe rozwiązania w bibliotekach w kraju i za granicą. Obejmuje 11 scenariuszy warsztatów wraz z komentarzem dr Grażyny Walczewskiej-Klimczak, omawiającym tematykę, wykorzystane metody i dostosowanie do grupy wiekowej poszczególnych propozycji zajęć,

raport z badań przeprowadzonych przez Agnieszkę Karp-Szymańską pt. *Droga do książki. Wyniki badań dotyczących nowej publiczności* oraz krótką bibliografię *Jak dobrze poprowadzić warsztat i jak pracować z dziećmi*. Trzy wersje językowe: polska, angielska^[11] i norweska^[12] umożliwią korzystanie z materiału bibliotekarzom i edukatorom.

Opisane powyżej działania utwierdzają w przekonaniu, że budowanie/włączanie nowej publiczności to proces łączący:

- badanie potrzeb,
- codzienną pracę w kontakcie/związku z odbiorcami,
- edukację kulturalną i świadome kreowanie relacji z odbiorcami,
- niestandardowe działania promocyjno-marketingowe,
- współpracę publiczności i otoczenia we wspólnych działaniach od etapu projektowania, poprzez realizację, do ewaluacji/ badania satysfakcji uczestników wydarzeń.

Realizując projekt *Wyspa Książka – kierunek Północ*, mieliśmy szansę na wznowienie edukacji czytelniczej, zdobycie wiedzy, wymianę doświadczeń z bibliotekarzami, ekspertami, edukatorami z Polski i z zagranicy oraz testowanie wypracowanych rozwiązań podczas organizowanych wydarzeń. Ważne w kontekście nowej publiczności jest obserwowanie zmian jej funkcjonowania oraz pojawiających się nowych zjawisk. Aktywność kulturalna w Internecie prowadzi do zaniku tradycyjnego podziału na nadawców i odbiorców treści kulturalnych^[13]. Publiczność coraz częściej jest włączana w działania instytucji na etapie projektowania i realizowania oferty. Międzynarodowe seminarium dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek *Wyspa Książka* było namacalnym przykładem połączenia procesu badawczego z procesem twórczym, w którym publiczność stała się częścią obu z nich. Dzieci i młodzież zaproszeni do udziału w warsztatach byli z jednej strony uczestnikami przygotowanej oferty, z drugiej strony aktywnie współtworzyli seminarium. Ich reakcje, zaangażowanie były poddane obserwacjom/badaniom i służyły doskonaleniu metod realizacji warsztatów oraz metod pracy z określoną grupą wiekową.

Projekt przyczynił się do integracji środowiska działającego na rzecz upowszechniania czytania oraz zapoczątkował współpracę pomiędzy różnymi podmiotami dla poszerzenia grona odbiorców kultury.

[11] *Book Island Methodological materials for librarians and educators*, <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/11/Book-Island-1.pdf>.

[12] *Bokøya. Metodemateriell for bibliotekarar og pedagoger*, <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/12/Bokoya.-Metodemateriell-for-bibliotekarar-og-pedagoger.pdf>.

[13] I. Franckiewicz-Olczak, A. Grunwald (współpraca), *Badanie publiczności jako integralny element tworzenia ekspozycji czasowej. Wystawy Teens Love Design i Rzeczy kultowe Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, „Zarządzanie w Kulturze” 20: 2019, z. 4, s. 517–527.

STRESZCZENIE

ANNA JANUS

***Wyspa Książka* – włączanie do kultury nowych grup odbiorców**

Tekst szczegółowo przedstawia wymianę doświadczeń między wrocławską biblioteką i organizatorem festiwalu literackiego Falturitu norweskim Stord Kulturhus. Przedstawiony został festiwal *Wyspa Książka*. Zaletą projektu było równoczesne prowadzenie badań i oceny działań oraz kodyfikowanie dobrych praktyk, przedstawionych w wydanym w trzech językach – polskim, norweskim i angielskim – poradniku metodycznym dla bibliotekarzy i edukatorów/ek.

SŁOWA KLUCZOWE

czytelnictwo, festiwale literackie, współpraca międzynarodowa, Wrocław, Stord

SUMMARY

ANNA JANUS

***Wyspa Książka (The Book Island)* – Involving New Audiences in Culture**

The paper presents in detail the exchange of experiences between the Wrocław library and the organiser of the Falturitu Literary Festival in Stord Kulturhus in Norway. The *Wyspa Książka (The Book Island)* Festival was discussed. The advantage of the project was conducting research and evaluation in the same time along with codifying good practices presented later in a methodological guide for librarians and educators published in three languages: Polish, Norwegian, and English.

KEYWORDS

reading, literary festivals, international cooperation, Wrocław, Stord

- Bandura A., *Teoria społecznego uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
- Book Island Methodological materials for librarians and educators*, Wrocław 2022, <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/11/Book-Island-1.pdf>.
- Bokoya. Metodemateriell for bibliotekarer og pedagoger*, Wrocław 2022, <https://biblioteka.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/12/Bokoya.-Metodemateriell-for-bibliotekarer-og-pedagoger.pdf>.
- Franckiewicz-Olczak I., Grunwald A. (współpraca), *Badanie publiczności jako integralny element tworzenia ekspozycji czasowej. Wystawy Teens Love Design i Rzeczy kultowe Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie*, „Zarządzanie w Kulturze” 20: 2019, z. 4, s. 517–527.
- Kaim A., *Design Thinking w kulturze. Myślenie projektowe krok po kroku*, Agnieszka Kaim, Gdynia 2019.
- Oleś P.K., *Teoria społeczno-poznawcza Alberta Bandury*, <https://psychologia.pwn.pl/arttykul/teoria-spolesznopoznawcza-alberta-bandury-63ad61df54c75e0db0ed482d>.
- Wyspa Książka. Materiały metodyczne dla bibliotekarzy/ek i edukatorów/ek*, Wrocław 2022, <https://biblioteka.wroc.pl/publikacja-wyspa-ksiazka-materialy-metodyczne-dla-bibliotekarzy-ek-i-edukatorow-ek/>.